
L'Humanisme Liberal

Pere Grases *

L'any 1946 vaig encunyar la denominació *Andrés Bello, el primer humanista de Amèrica*, com a títol d'un llibre meu imprès dintre de les Edicions "El Tridente" de Buenos Aires; una designació que ha estat afortunada perquè des d'aleshores es fa servir com a aposició habitual quan s'anomena Bello. Des d'aquella data tan llunyana, he treballat l'argumentació del caràcter de Bello com a humanista. El resultat actual de les meves reflexions constitueix el tema d'aquest assaig.

No hi ha cap mena de dubte que Bello encarna, amb la seva vida i la seva obra, el tipus *humanista*, tal com el defineix el *Diccionario de la Real Academia Española*: "Persona instruida en letras humanas"; així com també en la primera accepció del concepte *humanisme* "cultivo y conocimiento de las letras humanas". El segon significat, però, que en registra el *Diccionario*, "Doctrina de los humanistas del Renacimiento", és, sens dubte, evident que no correspon a la personalitat de Bello.

Sempre he tingut la preocupació que hi ha alguna cosa que no encaixa en aquesta definició d'"humanisme", quan es pensa en els trets que ens evoca la figura de Bello i els compara amb els grans homes del Renaixement, tot i que s'hi hagi de reconèixer un denominador comú, un fons equivalent entre els humanistes dels segles XV i XVI europeus i el tipus humà d'un home com Bello. En les meves reflexions he arribat a conclusions diferenciadores entre la raó i la causa vital dels humanistes europeus renaixentistes i l'ideari, les condicions, els propòsits i les realitzacions d'un ésser com Andrés Bello, el qual conforma el seu pensament sobre unes bases culturals i de tradició molt diferents i projecta les seves tasques cap a una altra mena d'home incitat per unes circumstàncies històriques radicalment diferents i en una geografia que imposa singularitats que no tenen res a veure amb les que eren viscudes en el Vell Món durant el pas de l'Edat Mitjana a l'Edat Moderna. Tot plegat implica una nova visió de l'home, quant a la seva educació, com a individu i com a particip de les noves societats americanes.

* Pere Grases (Vilafranca del Penedès, 1909) és un dels millors americanistes contemporanis. Doctor *honoris causa* per diverses Universitats (Los Andes, San Marcos, Miami, Cambridge, Barcelona). La seva docència s'ha desenvolupat, principalment, a l'Institut Pedagògic Nacional i a la Facultat de Filosofia i Lletres de Caracas. També ha donat cursos a diferents universitats. Citem, entre altres, Harvard, Yale, Indiana, Stanford, Berkeley i Cambridge.

En unes altres circumstàncies, inèdites per al començament del segle XIX, hem de recolzar els fonaments del raciocini d'Andrés Bello en el fet de construir dintre de la seva ànima els principis de civilització i ordenament aptes per a uns nous pobles que naixien del seu propi govern, en constituir-se en Estats independents. Bello s'enfrontà al repte de donar normes i continguts a les repúbliques d'aquest continent.

De nou en terra americana, Bello va abandonar la dedicació a les tasques erudites pures - n'havia donat excel·lents mostres en alguns dels escrits publicats en la *Biblioteca Americana* (1823) i *El Repertorio Americano* (1826-27) de Londres - i va concentrar la seva poderosa atenció als temes d'educació per als compatriotes d'Amèrica. Hi ha una grandesa real en aquesta renúncia a les investigacions d'alta especulació científica en la filologia de les cultures clàssiques i en els testimonis de cultura medieval, que va substituir per la tasca d'ensenyar i escriure sobre les disciplines que necessitaven els nous Estats. El seu magisteri oral, començat quan va arribar a Santiago de Xile l'any 1829, i la seva obra escrita, des dels tractats i compendis fins a la constant col·laboració periodística, tenen un objectiu clar: educar les generacions que van voler escoltar la seva paraula de mentor dels interessos espirituals de les persones i de les comunitats. D'altra manera no podríem explicar-nos les transformacions que experimenten les seves preferències. Immediatament inicia, a Xile, la seva obra poligràfica, allò que avui contemplem com a esborronadora obra d'educació. Ell mateix s'endinsa en l'estudi i domini dels problemes jurídics plantejats per l'organització d'un Estat. Bello, que no havia seguit lliçons de dret, es converteix en legislador i codificador de l'ordenament legal de Xile, i des d'allà influeix admirablement en les altres repúbliques germanes. La seva activitat de jurista, de la qual no havia donat senyals abans del retorn a Amèrica, forma la major part dels seus escrits. Potser en aquesta consideració podem veure clarament i rotundament el rumb que li exigeix la seva missió d'educador de la gent que poblaven els països americans. Les seves aclaridores recerques erudites van ser deixades de banda davant d'unes exigències més peremptòries i urgents. Primer de tot calia posar les bases i els fonaments socials perquè la vida en comú fos viable. Era la primera necessitat.

De la mateixa manera va crear amb un estil nou l'administració pública, no solament en aquelles parcel·les de govern de què era titular (les relacions exteriors), sinó que exercí de fet un imperi intel·lectual en la marxa total de les tasques públiques, tal com podem apreciar en les memòries presidencials, de les quals va ser autor reconegut.

El seu consell va abraçar les aplicacions múltiples i diverses de l'aconduïment d'un poble des del poder.

Andrés Bello (1781-1865) pertany cronològicament a la generació de la independència. Pel seu caràcter i per la missió que el destí li tenia reservada no podia enquadrar-se en les legions que espasa en mà van lluitar intrèpidament pels ideals de l'emancipació.

Format en les lletres clàssiques arribà a dominar la cultura llatina en els dies de joventut transcorreguts a Caracas; i més tard, a Londres, va adquirir coneixements profunds de llengua i literatura gregues. Sempre va estudiar a fons els clàssics espanyols del segle d'Or. El domini classicista en les lletres antigues fou adquirit plenament des de la seva primera juvenesa.

La contemplació i la convivència amb la naturalesa són visibles des de les seves primeres produccions literàries del període de Caracas. L'esplendidesa del paisatge del tròpic va portar-la impresa a l'ànima fins al final de la seva vida. En la seva etapa londinenca amplia extraordinàriament l'horitzó dels seus coneixements en lletres greco-llatines, medievals i en la literatura de tots els temps fins a les primeres manifestacions romàntiques. La prolongada estada a Anglaterra des de 1810 durant dinou anys ha perfeccionat les bases humanístiques de les lletres clàssiques, ha donat sentit universal als seus records de la natura americana i el seu esperit s'ha amarat de la noblesa de la causa de la llibertat. Són els tres factors que em sembla veure en Bello, per poder entendre'l com a humanista representatiu d'una nova concepció de la cultura.

D'aquest humanisme en dic *humanisme liberal*, el qual haurà de ser la llei civilitzadora per edificar les societats americanes que han arribat a la llibertat nacional. Gosaria dir que defineix l'humanisme americà fins als nostres dies. Encara són vius els dos grans interrogants que es van plantejar els fundadors: la identitat i el destí en llibertat.

Les traces distintives d'aquest humanisme liberal són ben diferenciades dels trets constitutius de l'humanisme renaixentista. Intentarem de glosar-ne els aspectes divergents més destacats.

La Perspectiva Cultural d'Amèrica es presenta tota en futur, mentre que l'humanisme renaixentista anava lligat pel pes de la història, per més que tota renovació humanística signifiqui sempre una forta rectificació de l'època precedent, ja que és prèdica d'un nou ideari estètic, amb la necessària renovació dels fonaments de la vida espiritual. En el Renaixement, basant-se en la revelació del món greco-llatí, se sacsejaren els fonaments d'uns hàbits culturals. Així ho explica Ferrater Mora en el seu valuós *Diccionario de la Filosofía*: "El Renaixement va produir l'amor i el culte a l'Antiguitat Clàssica, considerada com un exemple d'afirmació de la independència de l'esperit humà i, per tant, del seu valor autònom i de la seva dignitat".

Certament els humanistes americans no posen els ulls aquí. És una altra cosa. La nova estètica americana és anunciada en les primeres estances de la *Silva Alocución a la poesía*, de Bello.

El contrast més flagrant entre l'humanisme del Renaixement i l'humanisme liberal americà es troba en l'àmbit en què es produeix. L'home del Renaixement elabora les obres en el recolliment del cenobi o en el silenci del gabinet de treball, mentre que a Amèrica es creen les formes de cultura, quasi diria a l'aire lliure, de cara a l'horitzó obert que ofereixen la naturalesa i la gent tot esperant amb anhel un missatge vital. La reflexió de l'humanista americà va cap als pobles de manera oberta com si es tractés d'advertències a unes societats que necessiten sentir la paraula diària, en veu alta, mentre que els pensadors del renaixement estampen llurs idees en infòlios que triguen a arribar al coneixement de la generalitat de la gent.

Les comunitats americanes requereixen el missatge orientador, com a entitats de nova planta, com a pobles en formació, mentre que els lletrats renaixentistes es dirigeixen a comunitats amb un passat milenari, carregat de tradicions que es proposa d'ensenyar el reformador, que contempla preferentment el món clàssic. La prolongada evolució de l'Edat Mitjana europea havia predisposat els ànims per rebre el nou ideari dels humanistes, els quals redreçarien el seu rumb amb noves claredats; fet que no és, certament, semblant al que es produirà a l'Amèrica emancipada, l'Edat Mitjana de la qual són els tres segles colonials, radicalment diferents dels temps medievals europeus, en els quals es va viure una situació cultural d'índole ben diferent.

A Amèrica, els humanistes dels Estats republicans perseguien principalment l'assoliment de la solidesa política en els països alliberats, mentre que a Europa predominava en els humanistes la reforma tant a través del plaer i el gaudi de l'erudició, com mitjançant la contemplació de les obres d'art de l'antiguitat. El contingut i fi pedagògic-polític serà distintiu essencial en l'humanisme americà. Viu el moment crític de crear un pensament original, amb respecte evident a la tradició hispànica, malgrat el tall violent de les guerres d'alliberament.

Les distàncies enormes, l'aïllament i la soledat dels centres de població del continent americà donen una dimensió diferent a l'acció dels humanistes, en disparitat evident amb la realitat geogràfica del Vell Món, on les ciutats i els llogarrets eren a la vora, cosa que representa una diferència considerable ja que això condiona l'acció dels homes de pensament.

El saber i l'erudició són els fonaments de l'humanisme renaixentista i els seus protagonistes s'esforcen a comunicar-los als possibles adeptes, mentre que en el continent americà l'home de pensament ha de forjar un

designi d'eminent contingut sòcio-polític, educatiu, per arribar a consolidar els nous estats lliures, amb una nova ordenació de la vida pública i dels ideals humans. El domini del saber clàssic és substituït per l'elaboració d'uns preceptes per a uns pobles lliures, per a noves institucions. Calia delinear un nou concepte de ciutadà.

Si l'humanisme ha de buscar la caracterització de l'home, no hi ha cap dubte que l'home americà requeria unes altres definicions i un altre perfil de civilització.

Crec que queda justificada la designació d' *humanisme liberal* per als forjadors intel·lectuals de les repúbliques independitzades d'aquest continent, que és la seva aportació més transcendent a la civilització occidental.

La vida cultural a l'Amèrica espanyola va anar vinculada durant els tres segles colonials a les regles, més o menys uniformes, generalitzades en tot l'àmbit de l'imperi. Les universitats s'establiren segons el model de Salamanca i els mestres i els docents seguien els ensenyaments i les interpretacions predominants a les escoles peninsulars. De la mateixa manera, les institucions públiques es conformaven a disposicions de caràcter uniforme. Els homes de ploma- fora d'alguns casos de trets individuals com l'Inca Garcilaso i no gaires més- estan fortament lligats als models i corrents de la literatura hispànica. Les expressions del pensament seguien també fidelment el raonament après d'Espanya. La vida política- amb diferències naturals- era prescrita per la legislació des de la metròpoli. Això és del tot veritat fins a la segona meitat del segle XVIII, quan apareixen els primers símptomes de manifestacions particularistes: n'hi ha esclats en diferents punts d'Amèrica, en diversos moments. Aleshores, la teoria de l'Estat comença a patir els embats de l'emancipació ideològica, que haurà de culminar en l'adopció dels principis dels drets de l'home i del ciutadà, base de les doctrines que seran el detonant de la revolució política del primer terç del segle XIX.

Un continent immens poblat d'ajuntaments aïllats es despertarà, en una sincronia admirable, amb la proclamació de la voluntat de recuperació de la seva personalitat nacional. No sembla pas que hagin estat les llums de la il·lustració la causa determinant de les conviccions americanes, perquè de fet el seu ressò va ser escàs, molt relatiu. L'estudi de moviments tan expressius com el de Gual i España (1797) permet d'arribar a aquesta conclusió. L'aspiració congènita a la llibertat, característica dels pobles hispànics, els portava cap a les bases igualitàries del republicanisme amb els seus riscos i avantatges. Perquè la seva implantació fos pacífica hauria calgut un nivell de cultura política molt avançat, que no era certament el de les societats hispàniques de final del segle XVIII. La transformació profunda, radical dels hàbits de pensament i conducta dels ciuta-

dans cap a la democràcia, des de l'abandonament i el repudi de la teoria del Dret Diví dels reis, era una autèntica revolució, apareguda en el món americà- al nord i al sud- amb plena originalitat. Les bases ideològiques d'aquesta determinació representen l'expressió d'un anhel en el món d'occident, ja que havien de substituir l'autoritat emanada per una fèrria organització piramidal del domini espanyol (el monarca al cim, i en estrats successius, el govern, el Consell d'Índies, els virreis, els capitans generals, les intendències, etc.), pel respecte i l'obediència al veí que reunís la suma de voluntats dels antics súbdits transformats en homes lliures.

Els drets de les persones havien de prevaler davant un sistema inadequat per a l'alliberament que proclamaven. Aquest canvi en les consciències Juan Germán Roscío l'anomenà "el triomf de la llibertat enfront el despotisme", títol del seu famós llibre, publicat en primera edició a Filadèlfia, el 1817. Roscío, antic professor de canons (per tant adherit durant un temps al credo del dret diví dels reis), justificava la seva "confessió de pecador penedit" en abjurar les antigues creences i fomentar les noves en els mateixos textos bíblics, amb els quals abans va demostrar que ser republicà no era incompatible amb la fe de la religió catòlica. Encara més, en les seves deduccions arriba a estampar que la idea republicana està més d'acord amb el cristianisme que la submissió a un poder personal, sovint despòtic.

Les causes de la revolució emancipadora radiquen principalment en aquesta alteració dels fonaments filosòfics, més que no en els greuges que Amèrica invocava davant els governs autoritaris durant el domini colonial. En la solidesa d'aquesta nova persuasió hi hem de veure la raó per la qual es va mantenir ferm l'esperit emancipador que va permetre de sostenir una lluita prolongada fins a la victòria dels patriotes.

El reconeixement dels drets humans és a la base d'aquest nou humanisme, que sens dubte és l'aportació americana més gran a la cultura occidental.

Sobre un dilatat continent, sembrat d'institucions municipals, s'hi operaria un canvi a fons en les ments americanes. Les seues dels ajuntaments (embrions d'Estats, cadascun amb les seves zones d'influència) van sentir l'exemple dels seus conduïdors. Els actes de rebel·lia en el segle XVIII parteixen de velles i de noves ciutats (Cuzco, Caracas, La Paz, Cúcuta, Mérida, Quito, etc.) com a presagis del que serà el primer terç del segle XIX. No crec que tot això es pugui explicar pel fet que el missatge enciclopedista els hagués colpit l'ànima. Les protestes i la decisió s'estableixen més en l'evolució natural individualitzant, afavorida per la dispersió de les ciutats americanes i la llunyania de la metròpoli. On es parlava espanyol sempre s'ha de comptar que hi ha un suposat independentista, individualista, com a conseqüència quasi automàtica del progrés en la cons-

ciència dels propis drets. La tendència a la cohesió vertebrada entre comunitats és lluny de la manera de ser de les poblacions que parlen castellà. Aquesta força disgregadora o centrífuga es troba en els orígens de l'aspiració a la llibertat.

Sobre aquest teló de fons cal situar les ànsies emancipadores. L'exemple dels Estats Units- i el seu franc èxit inicial- va ser un poderós esperó per a la decisió del món castellanoparlant. S'hi va afegir la formulació dels principis concordants dels drets de l'home i del ciutadà. L'erudició neoclàssica i l'educació escolàstica no serviren de gaire al programa i a l'impuls per a la independització. Alguns professionals universitaris, no gaires, n'esdevingueren protagonistes. Però són els homes de més cultura- alguns autodidactes- els qui menaren els pobles cap a la llibertat. Són persones que al costat de la formació escolar van ser observadors que s'enfortiren els ànims en les pròpies reflexions i es decidiren d'una manera particularment ferma i segura. Contempleu la brillant plèiade de noms que, des de Francisco de Miranda, el Precursor, fins als no tan notables, es nodrien la voluntat en la passió per la llibertat, per invertir en l'epopeia de l'alliberament.

On recolza la causa de la fermesa d'aquestes decisions ? He dit en una altra banda que estic convençut que l'explicació es troba en les arrels rurals, en la força de la tradició agrària en els noms més notables de la lluita per la independència. El camp enforteix el caràcter i la voluntat i prepara per a la vida d'una manera vigorosa, tal com va cantar el mateix Bello en la *Silva a la Zona Tòrrida* . La naturalesa forja una altra consciència. La majoria dels pròcers de la independència de Veneçuela provenen d'un medi camperol i fins la mateixa capital, Caracas, tenia més ambient rural que no ciutadà.

Bello va dir:
honrad el campo, honrad la simple vida
del labrador y su frugal llaneza.
Así tendrán en vos perpetuamente
la libertad morada.
Y freno la ambición y la ley templo.

La creació de la Universitat de Xile, refundada sobre la institució colonial de la Universitat de Sant Felip a la ciutat de Santiago, és obra de Bello. Ser-ne nomenat Rector havia de ser, per a l'humanista, una de les més grans satisfaccions, si no la més gran, que va rebre en la seva segona pàtria. La Universitat de Xile era, per llei, el centre regulador de l'ensenyament en tota la República xilena. Bello va tenir a les mans l'instrument idoni per posar en exercici la seva excepcional preparació en l'educació requerida pels pobles americans. Deu haver sentit l'emoció d'estar situat en el lloc més desitjable somniat mai a la vida, en aconseguir

ent dels seus coneixements assolida en l'etapa londinenca i dels anys d'experiència en la nació xilena. Reunia, doncs, tots els elements per emprendre la seva empresa més gran en l'educació. I fou així.

L'oració inaugural de la Universitat de Xile, de 17 de Setembre de 1843, traspua l'alegria íntima d'aquell que se sent honorat i feliç davant d'un encàrrec desitjat, per difícil que sigui. Comença el discurs amb paraula segura i va desenvolupant amb profund domini del tema el que ha de ser l'educació en una societat americana. Amb equilibri mesurat posa les bases de la universitat republicana a Amèrica. Sense mica de dissonància enumera els propòsits i els mètodes que han de guiar l'educació. Mai no hauria pogut ser emblema de Bello l'apassionada dicotomia de Sarmiento, "civilització o barbàrie", amb la qual no s'hauria pogut crear una educació viable. Tot el text és aprofitable i és, a més, escrit amb la millor prosa amb què mai hagi escrit l'humanista. Es pot dir que resumeix i concreta en unes pàgines breus la gran aventura del pensament, gaudida en la seva existència apartada i silenciosa, ara en el més alt càrrec públic que mai haurà exercit a la seva vida. Tots els dies anteriors, tan profitosos i replets de treballs profunds, podia abocar-los en l'ordenació del que havia estat el fi eminent de tots els seus afanys: el fi dels seus compatriotes americans. El discurs és suma, admirablement ponderada, exposada amb tota la profunditat de qui ha estat anys amb els ulls posats en el consell a les noves societats del continent. Proclamarà els seus principis en una perfecta exposició i deixarà establerta la doctrina d'allò que ha de ser la tasca educativa en tots els nivells.

La llei de la nova Universitat també és fruit del seu talent, per la qual cosa el discurs d'instal·lació és la glossa i exposició de motius i finalitats més autèntica que mai s'hagués donat en establiments d'aquesta mena. La filosofia magisterial de la nova Amèrica hispana és en les seves paraules i ressonaren a les orelles del seu auditori com el missatge d'un savi humanista que lliura als oients els conceptes substancials.

En realitat veia possible tot el que havia imaginat: la institució, les seves facultats, que defineix magistralment, tot desentranant la significació de cada secció de coneixement, a partir de l'afirmació dogmàtica de la unitat del saber: totes les veritats es toquen.

Tot plegat impregnat pel seu ideal de veure els homes en perfeccionament intel·lectual i moral, en un clima propici. Així s'entén la seva absència reiterada: "La llibertat és l'estímul que dóna un vigor sa i una activitat fecunda a les institucions socials".

Quan eleva a conclusions de caire universal l'esdevenidor que endevina per a la Universitat, s'encén el to del discurs, per formular el vot més solemne que es pot invocar davant una comunitat d'educadors:

Que els grans interessos
de la humanitat us inspirin.

Així parla un humanista, quan és educador.

Abstracts

El autor a modo de ensayo, nos habla de un momento crucial en la historia de Hispanoamérica: su emancipación de la metrópolis. Y en este proceso de independencia juega un papel fundamental lo que el autor llama humanismo liberal, que si bien posee un eco lejano que recuerda al humanismo renacentista, se diferencia nitidamente de éste gracias a sus ansias y anhelos de libertad política. Libertad que las nacientes Repúblicas recibirán como un nuevo halo y que, desgraciadamente, no heredarán del tiempo de la Colonia. En opinión del autor fueron hombres de la generación de la independencia, como Andrés Bello, los que divulgaron este humanismo liberal. Y este humanismo tomó cuerpo en una pedagogía, en una educación, que no sabía nada de viejas tradiciones ni escolásticas, y que deseaba poner los cimientos de una civilización que ahora formase hombres para la libertad.

L'auteur, en guise d'essai, nous parle d'un moment crucial de l'histoire de l'Amérique latine: son émancipation de la métropole. Et, dans ce processus d'indépendance, ce que l'auteur nomme humanisme libéral joue un rôle fondamental; et cet humanisme, bien qu'il nous fasse penser à l'humanisme de la Renaissance, se différencie nettement de ce dernier par les désirs ardents de liberté politique. Une liberté que les Républiques naissantes vont recevoir comme un nouvel halo et que, malheureusement, elles n'hériteront pas des temps des Colonies. D'après l'auteur, ce furent des hommes de la génération de l'indépendance, comme Andrés Bello, qui diffusèrent cet humanisme libéral. Et cet humanisme se concrétisa en une pédagogie et une éducation qui ne savaient rien des vieilles traditions ni des doctrines scolastiques, et qui voulaient créer les bases d'une civilisation qui formerait des hommes pour la liberté.

The author, by way of an essay, tells us about a crucial moment in the History of Latin America: its emancipation from the Metropolis. In this process of independence something that the author calls liberal humanism plays a fundamental part. Although it echoes Renaissance humanism in some distant way, it clearly differentiates itself thanks to the desires and urges for political freedom. The new-born republics will receive this freedom as a new halo and, unfortunately won't inherit it from colonial times. According to the author, it is the men of the Independence generation, such as Andrés Bello, who divulged this liberal humanism. Such humanism concretized itself by means of pedagogics and education patterns that ignored old traditions and scholars and that wanted to establish the bases of a civilization that would then prepare men for liberty.